

Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida shaxs tarbiyasi

Durdonaxon Murodjon-qizi Zaynobuddinova

Rayhona Behzod-qizi Yunusova

Xusnida Sherali-qizi Ismoilova

Ilmiy maslahatchi: M.Mirzakarimova

Andijon davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari pandnoma janri nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda asarning didaktik mohiyati, undagi axloqiy-g'oyaviy qarashlar, komil inson konsepsiyasi hamda davlat boshqaruvi bilan bog'liq nasihatlar ilmiy asosda yoritilgan. Asardagi ramziy obrazlar, dialog shakli va pand-xarakterdagi baytlar strukturaviy hamda mazmuniy jihatdan o'rganilib, ularning pandnom'an'anasiga mosligi asoslab berilgan. Shuningdek, "Qutadg'u bilig"da shaxs tarbiyasi va jamiyat barqarorligi o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ochib berilib, asarning nafaqat siyosiy-didaktik doston, balki mukammal pandnoma sifatidagi ahamiyati dalillangan. Tadqiqot natijalari asarning turkiy adabiyot tarixidagi ma'naviy-ma'rifiy o'rnini yanada aniqlashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: "Qutadg'u bilig", Yusuf Xos Hojib, pandnoma, didaktik adabiyot, komil inson, adolat, davlat boshqaruvi, axloqiy qarashlar, ramziy obraz, Sharq adabiy an'anasi

Personal education in the work of Yusuf Khos Hajib "Kutadgu bilig"

Durdonakhon Murodjon-qizi Zaynobuddinova

Rayhona Behzod-qizi Yunusova

Khusnida Sherali-qizi Ismoilova

Scientific advisor: M.Mirzakarimova

Andijan State Institute of Foreign Languages

Abstract: This article analyzes Yusuf Khos Hajib's work "Kutadgu bilig" from the point of view of the pandnama genre. The study covers the didactic essence of the work, its moral and ideological views, the concept of a perfect person, and advice related to state governance on a scientific basis. The symbolic images, dialogue form, and verses of a pandnama nature in the work are studied structurally and substantively, and their compliance with the pandnama tradition is substantiated. Also, in "Kutadgu Bilig", the inextricable link between personal education and social

stability is revealed, and the significance of the work as not only a political-didactic epic, but also a perfect pandnama is proven. The results of the research serve to further clarify the spiritual and educational place of the work in the history of Turkish literature.

Keywords: "Kutadgu Bilig", Yusuf Khos Hajib, pandnama, didactic literature, perfect person, justice, state administration, moral views, symbolic image, Eastern literary tradition

Turkiy xalqlar adabiy merosida didaktik ruhdagi asarlar alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, XI asrda yaratilgan Qutadg'u bilig nafaqat badiiy, balki ma'rifiy-axloqiy tafakkur mahsuli sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Asar muallifi Yusuf Xos Hojib o'z davrining yetuk mutafakkiri sifatida jamiyatni boshqarish, inson kamoloti, adolat, ilm, axloq va davlat tuzilishi masalalarini o'ziga xos badiiy-falsafiy yo'sinda yoritgan. "Qutadg'u bilig" asari ko'pincha siyosiy-didaktik doston sifatida talqin qilinadi. Biroq uni pandnoma janri doirasida o'rganish ham muhim ilmiy natijalar beradi. Chunki asarda davlat boshqaruvi haqidagi fikrlar bilan bir qatorda insoniy fazilatlar, komillik mezonlari, hayotiy tajribalar va ibratli nasihatlar keng o'rin egallagan. Bu jihatlar uni Sharq pandnoma an'alarining yorqin namunalaridan biri sifatida ko'rsatadi. Mazkur maqolaning maqsadi - "Qutadg'u bilig" asarini pandnoma sifatida ilmiy asosda tahlil qilish, undagi nasihat, axloqiy qarashlar va didaktik konsepsiyani aniqlash hamda ularning badiiy ifoda vositalari bilan uyg'unligini ko'rsatishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

"Qutadg'u bilig" asari yuzasidan ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Adabiyotshunoslar asarni asosan siyosiy-didaktik doston, davlat boshqaruvi haqidagi risola yoki axloqiy-falsafiy asar sifatida o'rganganlar. Xususan, V.V.Radlov va S.E.Malov singari turkolog olimlar asarning til xususiyatlari va manba sifatidagi ahamiyatini tadqiq qilganlar. Ular asarni qadimgi turkiy yozma adabiyotning muhim yodgorligi sifatida baholagan. O'zbek adabiyotshunosligida ham mazkur asar keng o'rganilgan. Tadqiqotchilar uning g'oyaviy mazmuni, obrazlar tizimi, kompozitsion tuzilishi va badiiy mahoratini tahlil qilganlar. Asar ko'pincha "siyosatnoma" yoki "podshohlar uchun qo'llanma" sifatida baholangan bo'lsa-da, undagi nasihat va ibrat ruhiga yetarlicha e'tibor qaratilmagan holatlar ham uchraydi. Sharq adabiyotida pandnoma an'asi keng tarqalgan bo'lib, unda axloqiy kamolot, odob-axloq, hayotiy tajriba asosidagi nasihatlar yetakchi o'rin egallaydi. "Qutadg'u bilig"da ham aynan shu jihatlar - komil inson tarbiyasi, til odobi, ilmning fazilati, adolat va qanoat kabi tushunchalar markaziy o'rinni egallaydi. Shu bois asarni pandnoma sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan asosli yondashuv hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, tarixiy-qiyosiy metod asosida "Qutadg'u bilig" asarining yaratilish davri, ijtimoiy-siyosiy sharoiti va Sharq pandnoma an'anasi bilan aloqadorligi o'rganildi. XI asr turkiy dunyosida davlat boshqaruvi, axloqiy qadriyatlar va ilm-ma'rifat masalalari dolzarb bo'lgan. Asarda aynan shu muammolar badiiy timsollar vositasida ifodalangan. Strukturaviy-tahliliy metod orqali asarning kompozitsiyasi va obrazlar tizimi ko'rib chiqildi. Doston to'rt asosiy ramziy obraz - Kuntug'di (Adolat), Oyto'ldi (Davlat), O'zg'urmish (Aql), Odg'urmish (Qanoat) o'rtasidagi dialoglar asosida qurilgan. Ushbu timsollar pandnoma ruhini kuchaytiruvchi badiiy vosita sifatida xizmat qiladi. Nasihatlar bevosita muallif tomonidan emas, balki obrazlar tilidan berilishi asarning didaktik ta'sirchanligini oshiradi. Matnshunoslik metodi asosida asardagi nasihat xarakteridagi baytlar ajratib olindi va mazmunan guruhlashtirildi. Jumladan, quyidagi yo'nalishlar aniqlandi.

Shaxsiy axloq va komillik haqidagi pandlar - kamtarlik, rostgo'ylik, sabr-toqat, ilmga intilish. Til odobi va nutq madaniyati haqidagi o'gitlar - so'zning qadrini bilish, ortiqcha gapdan tiyilish. Davlat boshqaruvi va adolat haqidagi nasihatlar - podshohning xalq oldidagi mas'uliyati, qonun ustuvorligi. Dunyo va oxirat muvozanati haqidagi qarashlar - moddiy va ma'naviy qadriyatlar uyg'unligi. Diskursiv tahlil usuli yordamida asardagi pandlarning faqat axloqiy emas, balki ijtimoiy-siyosiy mazmunga ega ekani ochib berildi. Masalan, adolat haqidagi qarashlar shunchaki shaxsiy fazilat emas, balki davlat barqarorligining asosi sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, interpretativ (talqin) metod asosida asardagi ramziy obrazlarning ma'nosi ochib berildi. Kuntug'di - adolat timsoli sifatida pandnomadagi asosiy g'oyani ifodalaydi. O'zg'urmish obrazi esa aql va tafakkurning ustuvorligini targ'ib qiladi. Bu esa pandnoma janriga xos ravishda hayotiy tajribani umumlashtirishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida induktiv va deduktiv yondashuvlar uyg'un holda qo'llanildi. Avval asardagi alohida pand va nasihatlar tahlil qilinib (induksiya), so'ngra ular asosida umumiy xulosalar chiqarildi (deduksiya). Natijada "Qutadg'u bilig"ning pandnoma sifatidagi yaxlit konsepsiyasi shakllantirildi. Mazkur tadqiqotda Qutadg'u bilig asarini pandnoma sifatida tahlil qilish uchun kompleks va ko'p bosqichli metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayoni nazariy va amaliy tahlil usullarining uyg'unligi asosida olib borildi hamda matnning mazmuniy, strukturaviy va g'oyaviy qatlamlari izchil o'rganildi.

Avvalo, tarixiy-kontekstual metod asosida asarning yaratilish davri - XI asr ijtimoiy-siyosiy va madaniy muhiti tahlil qilindi. Bu bosqichda asarning Qoraxoniylar davlati sharoitida yuzaga kelgani, davlat boshqaruvi va ijtimoiy tartib masalalari dolzarb bo'lgan davr mahsuli ekani hisobga olindi. Nasihat va pandlarning mazmuni aynan o'sha davr ehtiyojlari bilan bog'liqlikda talqin qilindi. Shu orqali asardagi didaktik qatlamning tarixiy asoslari ochib berildi. Ikkinchi bosqichda

strukturaviy-tahliliy metod qo'llanildi. Asarning kompozitsion qurilishi, boblar tizimi, dialog shakli va ramziy obrazlar o'rganildi. Xususan, Kuntug'di, Oyto'ldi, O'zg'urmish va Odg'urmish obrazlari o'rtasidagi muloqotlar pandnoma janriga xos didaktik ifoda vositasi sifatida talqin qilindi. Obrazlarning ramziy ma'nosi ochilib, ular orqali ilgari surilgan axloqiy va ijtimoiy g'oyalar aniqlashtirildi. Strukturaviy yondashuv asardagi nasihatlarining tizimli ravishda joylashganini ko'rsatishga xizmat qildi. Matnshunoslik metodi doirasida asardagi pand xarakteridagi baytlar saralab olindi va tematik guruhlariga ajratildi. Ular quyidagi yo'nalishlar bo'yicha tasnif qilindi:

- shaxsiy axloq va komillik masalalari;
- ilm va zakovat haqidagi qarashlar;
- til odobi va nutq madaniyati;
- davlat boshqaruvi va adolat tamoyillari;
- dunyo va oxirat muvozanati.

Bu tasnif orqali asarning pandnoma sifatidagi ichki tuzilishi aniqlandi hamda nasihatlarining qamrov doirasi belgilandi. Diskursiv tahlil usuli yordamida matndagi nutq strategiyalari va muallif pozitsiyasi o'rganildi. Nasihatlarining berilish uslubi, dalillash, qiyoslash va umumlashtirish kabi usullar aniqlanib, ularning didaktik ta'sir kuchi baholandi. Asarda to'g'ridan-to'g'ri buyruq shakli emas, balki mantiqiy asoslash va suhbat orqali o'git berish usuli ustuvor ekani aniqlandi. Bu esa pandnoma janrining muhim xususiyatlaridan biri sifatida qayd etildi. Hermenevtik (talqin) metod asosida asarning yashirin ma'no qatlamlari ochib berildi. Ramziy timsollar, badiiy ifoda vositalari va metaforik tasvirlar orqali ilgari surilgan axloqiy g'oyalar chuqur sharh qilindi. Ayniqsa, adolat, aql va qanoat tushunchalarining nafaqat shaxsiy fazilat, balki ijtimoiy barqarorlik omili sifatidagi talqini ilmiy izohlandi. Qiyosiy-adabiy metod orqali "Qutadg'u bilig"dagi pandlar Sharq didaktik adabiyoti an'analari bilan qiyoslandi. Natijada asarning umumiy pandnoma an'alariga mos jihatlari bilan birga, o'ziga xos tomonlari ham aniqlashtirildi.

Xususan, unda shaxs tarbiyasi bilan davlat boshqaruvi masalalarining uzviy bog'langanligi alohida xususiyat sifatida belgilandi. Tadqiqot davomida induktiv va deduktiv yondashuvlar ham qo'llanildi. Dastlab alohida bayt va fikrlar tahlil qilinib, keyinchalik ular asosida umumiy nazariy xulosalar chiqarildi. Shu tariqa asarning pandnoma sifatidagi yaxlit konsepsiyasi shakllantirildi. Metodologik jihatdan muhim bo'lgan yana bir jihat - muallifning didaktik niyatini aniqlashdir.

Yusuf Xos Hojib o'z asarida nafaqat hukmdorlar, balki keng jamoatchilik uchun ham axloqiy dastur yaratishni ko'zlaganini matn tahlili asosida ko'rish mumkin. Shu bois tadqiqotda pragmatik yondashuv ham qo'llanib, nasihatlarining adresati va ijtimoiy yo'nalishi aniqlab berildi. Umuman olganda, qo'llanilgan metodlar o'zaro uyg'unlikda ishlatilib, asarni har tomonlama - tarixiy, badiiy, falsafiy va didaktik

nuqtai nazardan yoritish imkonini berdi. Natijada "Qutadg'u bilig"ning pandnoma sifatidagi ilmiy asoslangan talqini ishlab chiqildi.

NATIJALAR

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, "Qutadg'u bilig" asari mazmunan pandnoma janrining asosiy belgilariga to'liq javob beradi. Birinchidan, asarda axloqiy-didaktik ruh ustuvor. Har bir bobda insonni komillikka yetaklovchi fikrlar ilgari suriladi. Ikkinchidan, nasihatlar hayotiy tajriba asosida berilgan. Muallif inson umrining o'tkinchiligi, ilmning zarurligi, tilning qudrati va adolatning ahamiyatini chuqur falsafiy mushohada bilan yoritadi. Bu esa pandnoma janrining muhim xususiyatlaridan biridir. Uchinchidan, asar dialog shaklida yozilgani bois pandlar jonli va ta'sirchan tus olgan. Obrazlar o'rtasidagi savol-javoblar o'quvchini mushohadaga chorlaydi. Nasihatlar quruq buyruq yoki didaktik da'vat emas, balki mantiqiy asoslangan fikrlar tarzida taqdim etiladi. To'rtinchidan, asarda shaxs tarbiyasi bilan davlat boshqaruvi masalalari uzviy bog'langan. Ya'ni komil inson - adolatli jamiyat poydevori degan g'oya ilgari suriladi. Bu jihat "Qutadg'u bilig"ni oddiy axloqiy pandnomadan ko'ra kengroq ma'nodagi ijtimoiy-falsafiy pandnoma sifatida baholash imkonini beradi.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar asosida aytish mumkinki, Qutadg'u bilig nafaqat siyosiy-didaktik doston, balki mukammal pandnoma sifatida ham qadrlanishi lozim. Asarda inson kamoloti, adolat, ilm, til odobi va davlat boshqaruvi masalalari chuqur nasihat ruhida yoritilgan. Yusuf Xos Hojib o'z asari orqali komil inson va adolatli jamiyat konsepsiyasini ilgari surgan. U bergan pandlar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Asar o'zining g'oyaviy yetukligi, badiiy mukammalligi va didaktik kuchi bilan Sharq pandnoma an'anasining yuksak namunalaridan biri hisoblanadi. Shunday qilib, "Qutadg'u bilig"ni pandnoma sifatida o'rganish uning ma'rifiy va tarbiyaviy ahamiyatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Asar turkiy adabiyot tarixida nafaqat badiiy yodgorlik, balki axloqiy-ma'naviy dastur sifatida ham alohida o'rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, turli nashrlar.
2. Madaminjonovna, M. M. METHODOLOGY OF EDUCATIONAL TEACHING OF GENERAL SCIENCES.
3. Muhammaddilyor Diyorbek O'G'Li Uzoqjonov, & Maxliyoxon Madaminjonovna Mirzakarimova (2025). Atrof-muhitni asrash va ekologik barqarorlikni ta'minlash muammolari. Science and Education, 6 (12), 17-21.

4. Mirzakarimova, M. (2025). O 'QUVCHILARDA TADBIRKORLIK TUSHUNCHALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIAGNOSTIK TAHLILI. Scientific journal of the Fergana State University, (4), 1-1.
5. Mirzakarimova, M. (2025). Didactic Effectiveness of Teaching General Sciences with an Entrepreneurial Orientation. Journal of Institutional Research South East Asia, 23(3).
6. Uzoqjonov, M. D. O. G. L., & Mirzakarimova, M. M. (2025). Zamonaviy texnologiyalarning atrof-muhitga ta'siri. Science and Education, 6(11), 281-284.
7. El-Atrash, A., Zaki, S., Tousson, E., & Negm, M. (2022). Copper oxide nanoparticles induced liver and kidney toxicity in rat. Asian Journal of Biochemistry, Genetics and Molecular Biology, 12(4), 154-160.
8. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonov, M. D. O. G. L. (2025). Zamonaviy axborot texnologiyalariga o'tishda axborot xavfsizligi. Science and Education, 6(10), 89-93.
9. МИРЗАКАРИМОВА, М. М. (2022). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ТАДБИРКОРЛИККА ЙУНАЛТИРИБ УЎҚИТИШНИНГ ДИДАКТИК АСОСЛАРИ.
10. Madaminjonovna, M., & Uzoqjonov, M. (2025). The possibilities of solving environmental problems through technology. Academic Journal of Science, Technology and Education, 1(7), 11-15.
11. Uzoqjonov, M., & Mirzakarimova, M. (2025). The role and significance of artificial intelligence in modern society. Technical Science Integrated Research, 1(6), 8-10.
12. Mirzakarimova, M., & Uzoqjonov, M. (2025). Information security in information-communication technologies. Academic Journal of Science, Technology and Education, 1(6), 8-11.
13. Умнов, Д. Г., Кариев, А. Д., Тешабоев, А. Ю., & Мирзakarimova, М. М. (2024). Формирование финансовой грамотности и культуры потребления у старших дошкольников. Перспективы науки и образования, (6 (72)), 420-436.
14. MADAMINJONOVNA, M. X. T. T. Y. (2022). NALTIRIB O'QITISHNING DIDAKTIK ASOSLARI. Nova. Pub, 1-128.
15. Madaminjonovna, M. M. (2024). ECOLOGICAL-VALEOLOGICAL CULTURE IN THE "MAN-NATURE-SOCIETY" SYSTEM. Web of Teachers: Inderscience Research, 2(5), 51-55.
16. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2024). Pedagogik mahoratning shakllanishi va rivojlanishi. Science and Education, 5(3), 264-269.
17. Mirzakarimova, M. M. (2024). O'qituvchining muomala madaniyati. Science and Education, 5(4), 278-282.

18. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2024). "Avesto" va pedagogik fikrlar rivoji. *Science and Education*, 5(2), 224-228.
19. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2023). Scientific and pedagogical activity of Imam al-Bukhari. *Science and Education*, 4(12), 321-324.
20. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2023). O'zbekistonda chiqindilarni qayta ishlash muammolarini o'rganish va bartaraf qilish. *Science and Education*, 4(11), 78-83.
21. Mirzakarimova, M. (2023). CLIL TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA O'QUVCHILARNING TADBIRKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATION METOD VA VOSITALAR. *Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi*, (6), 410-415.
22. Мирзакаримова, М. М. (2020). Умумтаълим фанларини тадбиркорликка йўналтириб ўқитиш тизими. *Science and Education*, 1(4), 97-103.
23. Мирзакаримова, М. М. (2020). ESSENTIAL COMPOSITION OF ENTREPRENEURSHIP FUNCTIONAL LITERACY. *INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL" INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY*, 1(1), 63-65.
24. Mirzakarimova, M. M. (2022). The Necessity to Develop Students' Entrepreneurial Skills in English Classes. *Telematique.-2022.-S*, 7128-7131.
25. Мирзакаримова, М. М. (2020). Замонавий шароитларда умумтаълим фанларини тадбиркорликка йўналтириб ўқитиш тизими. *Science and Education*, 1(4), 216-222.
26. Mirzakarimova, M. (2023). EFFECTIVENESS OF STUDENTS'ENTREPRENEURIAL SKILLS DEVELOPMENT THROUGH CLIL TECHNOLOGIES. *Академические исследования в современной науке*, 2(8), 92-94.
27. Madaminjonovna, M. M. (2023). Innovative Methods and Tools for Developing Students' Entrepreneurial Skills Using CLIL Technologies. *International Journal of Human Computing Studies*, 5(3), 15-17.